

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ І МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

На правах рукопису

ЧЕРНИШОВА Оксана Олексіївна

СПІЛЬНІ ПІДПРИЄМСТВА У ПРОЦЕСІ РИНКОВОЇ
ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН :
/НА ПРИКЛАДІ ЮГОСЛАВІЇ/

Спеціальність 08.00.15 /економіка зарубіжних країн/

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

м. КМУВ - 1993 р.

ДБ 20952

Дисертація є рукопис

Робота виконана в Інституті світової економіки і міжнародних відносин АН України

- Науковий керівник - доктор економічних наук
КІСТЕРСЬКИЙ Леонід Леонідович
- Офіційні опоненти - доктор економічних наук, професор
ФЕДОСОВ Віктор Михайлович
- кандидат економічних наук
ПУЗАНОВ Ігор Іванович
- Провідна організація - Український інститут міжнародних
відносин при Київському
університеті ім. Т.Г.Шевченка

Захист дисертації відбудеться "18" січня 1993 р. о 14.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д01.11.01 в Інституті світової економіки і міжнародних відносин АН України за адресою: 252030, м.Київ, вул. Леонтовича, 5, зал засідань

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту світової економіки і міжнародних відносин АН України за адресою: 252030, м. Київ, вул.Леонтовича, 5

Автореферат розісланий "15" чрудня 1993 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

ПАЛІЄНКО Ж.В.

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00802960 (P)

ЛННБ ім. В. Стефаніка
АН У

І. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ. Інтернаціоналізація господарського життя, яка посилюється на сучасному етапі розвитку міжнародних економічних відносин, характеризується зростанням взаємоз'яку і взаємозалежності національних економік. Існує загальна тенденція підвищення ролі зовнішньоекономічних факторів у розвитку переважної більшості держав. З іншого боку, частка класичного експорту і імпорту у міжнародному обміні має тенденцію до скорочення поряд з підвищенням значення вищих форм міжнародного співробітництва, які базуються на спільному плануванні розвитку, спільних інвестиціях, інтересах і ризиках. Як свідчить міжнародна практика, спільні вкладення - складна і найбільш міцна форма довгострокового економічного і технологічного співробітництва, оскільки може забезпечити діяльність і розвиток підприємств в умовах посиленої конкуренції на внутрішньому і зовнішньому ринках. Тому створення сприятливих умов для іноземних інвестицій, для включення національних економік у міжнародний поділ праці розглядається в країнах Східної і Центральної Європи як одна з важливих передумов успіху господарських реформ, подолання спаду виробництва.

Звернення до цієї теми зумовлено тим, що, по-перше, колишня СФРЮ серед країн Східної і Центральної Європи мала найбільш тривалий досвід ринкової трансформації економіки; по-друге, ця трансформація відбувалася у напрямку активного розвитку реформи зовнішньоекономічного співробітництва; по-третє, в останні роки країна ґрунтовно змінила курс своєї економічної політики і вирішувала проблеми, багато в чому схожі з тими, які вирішує сьогодні Україна; по-четверте, проблема створення СП і залучення іноземних коштів для України стає не менш актуальною, ніж для колишньої СФРЮ.

Колішня СФРЮ першою розпочала перехід від директивно-планової системи господарювання до економіки з ринковими елементами. Оскільки реформа тут розпочалася раніше /на початку 50-х років/, вона в ряді аспектів, особливо тих, що торкаються ринку, пішла далі інших колишніх соціалістичних країн.

Крім того, югославські реформи супроводжувалися багатьма коливаннями, врахування котрих може допомогти уникнути подібних помилок і пом'якшити труднощі переходу до ринкових відносин в

Україні. Вирішальною причиною проведення кардинальної економічної реформи в колишній СФРЮ була тривала криза, нестримна інфляція, падіння виробництва і продуктивності праці, масштаби яких почали загрожувати існуючій системі.

Припиненню цих деструктивних процесів в економіці міг сприяти подальший розвиток і розширення діяльності іноземних вкладень, залучення яких було одним із завдань останньої економічної реформи.

У практиці міжнародних економічних відносин така форма співробітництва як СП використовується давно і з успіхом в багатьох країнах, але для нас становить інтерес досвід колишніх соціалістичних країн Східної і Центральної Європи, з якими нас тривалий час пов'язували тісні економічні і політичні відносини.

Слід зазначити, що 1991 рік - останній, коли можна було говорити про колишню СФРЮ в старих історико-географічних обрисах. В результаті розпаду югославської федерації на її території утворилися Союзна Республіка Югославія /Республіка Сербія і Республіка Чорногорія/, Республіка Словенія, Республіка Хорватія, колишня югославська республіка Македонія, Боснія і Герцеговина.

Важливість проведеного дослідження зумовлюється сучасним станом економіки України, для оздоровлення якої, як і для колишньої СФРЮ, необхідні додаткові кошти і активізація участі у світогосподарських процесах. Оскільки розвиток спільного підприємництва в Україні тільки народжується, цей процес супроводжується виникненням багатьох питань теоретичного і практичного характеру. Тому аналіз створення і діяльності СП на території колишньої СФРЮ, яка має більш, ніж чвертьвіковий досвід в цій сфері, здається цілком актуальним і обґрунтованим.

Предметом дослідження є діяльність спільних підприємств з іноземними інвестиціями, які було створено на території колишньої СФРЮ, процес їх створення і функціонування у період 1967 - 1992 рр.

Об'єкт дослідження - підприємства за участю іноземного капіталу на території колишньої СФРЮ.

Ступінь розробки проблеми. Проблема використання спільного підприємництва як фактору формування ринкових відносин і інструменту інтеграції економіки колишньої СФРЮ у світове господарство є маловивченою у вітчизняній економічній літературі,

передусім, через те, що тривалий час "югославська проблематика" з політичних причин була закритою для широкого кола науковців. Разом з цим, проблеми розвитку зовнішньоекономічних зв'язків колишньої СФРЮ, її співробітництва з країнами-членами РЕВ, реформування югославської економіки розроблялися у працях таких вчених як Даниленко В.М., Євстигнеєва Р.А., Коробкова А.А., Куликової Н.І., Парсяка В.Н., Славинської Л.А., Тагуненко Л.В., Чернишова В.В., Шевцової Є.А., Шрама В.П. та інших авторів.

На наш погляд, у роботах цих вчених поряд з глибоким аналізом останньої економічної реформи в колишній СФРЮ, питань зовнішньоекономічної діяльності, проблеми залучення іноземних інвестицій в югославську економіку висвітлені фрагментарно або носять описовий характер. Очевидно, це може бути пов'язане з відсутністю детальних статистичних даних про діяльність СП, їх суперечність через вкрай обмежені можливості отримання інформації. Можна зробити висновок про те, що югославський досвід залучення іноземного капіталу і вивчення можливостей його використання до цього часу не являвся об'єктом комплексного наукового дослідження як українських економістів, так і спеціалістів інших країн "близького зарубіжжя".

Серед югославських вчених, що досліджують проблеми здійснення економічних реформ в колишній СФРЮ - Й. Барбіч, Д. Войніч, Б. Вукмір, М.Глуніо, Л.Дабич, Р.Дуровіч, Б. Забел, М. Ковачевіч, Р. Ланг, Р. Лукіч, Л. Меденіца, В. Мітаноски, Р. К. Міхайлович, Р. Радовановіч, З. Танко, П. Томіч та інші. У роботах цих авторів досліджуються результати проведення реформ економічної системи колишньої СФРЮ, аналізуються труднощі в їх реалізації, причини зроблених помилок, а'ясовується місце країни у міжнародних економічних відносинах, вплив зовнішньоекономічної діяльності на розвиток економіки, розглядаються засади четвертої економічної реформи, роль іноземного капіталу в її реалізації, взаємний вплив процесу ринкової трансформації і розширення діяльності СП.

Метод роботи є комплексне дослідження спільного підприємництва як форми міжнародних економічних відносин в економіці колишньої СФРЮ задля можливого використання югославського досвіду для України. Це обумовило необхідність постановки і вирішення таких завдань:

- визначити роль і місце СП у процесах інтернаціоналізації господарського життя і міжнародних економічних відносинах;
- * - проаналізувати правові аспекти функціонування іноземного капіталу в колишній СФРЮ;
- дослідити югославську специфіку залучення іноземного капіталу;
- оцінити обсяги, форми і структуру іноземних інвестицій;
- проаналізувати основні етапи реформування югославської економіки і показати вплив СП на хід економічних реформ;
- визначити фактори, які стримують розвиток спільного підприємництва;
- на основі югославського досвіду визначити необхідні умови для залучення іноземних інвестицій в економіку України;
- розробити практичні рекомендації по досягненню більш ефективного інвестування і використання іноземних коштів в Україні.

Матеріал дослідження становили законодавчі акти, які регулювали область іноземних інвестицій в колишній СФРЮ протягом 1967 - 1992 рр., чинне законодавство України в цій сфері, а також статистичні данні про кількість заснованих, як на території колишньої СФРЮ, так і в Україні СП, їх господарську діяльність.

При роботі над дисертацією використовувалися наукові праці вітчизняних і закордонних авторів, монографії, статті у періодичних виданнях і пресі, наукових збірках, дисертаційні дослідження, публікації ООН, матеріали Співаного секретаріату по економічним відносинам із закордонними країнами колишньої СФРЮ, статистична інформація.

Новизна проведеного дослідження полягає у комплексному підході до вивчення основних тенденцій у діяльності СП на території колишньої СФРЮ і розробці пропозицій по залученню іноземних інвестицій і створенню СП в Україні, як фактора виходу з економічної кризи. Вона визначається тим, що у науковій літературі України немає спеціальних монографічних або дисертаційних досліджень, присвячених залученню іноземного капіталу в економіку колишньої СФРЮ - держави, яка першою серед країн Східної і Центральної Європи дозволила закордонні інвестиції у свої підприємства.

Наукова новизна дисертації полягає у наступному:

1. На основі аналізу розвитку спільного підприємництва на території колишньої СФРЮ запропоновано і обгрунтовано визначення спільних інвестицій як складної і найбільш міцної форми довгострокового економічного і технологічного співробітництва, заснованої на вкладеннях праці і капіталу, спільній участі партнерів в управлінні, у поділі прибутків і ризиків.

2. Виявлено залежність розвитку спільного підприємництва від особливостей національної економічної політики, правового регулювання та інших факторів, що визначають інвестиційний клімат.

3. Доведено, що недостатня ефективність спільного підприємництва в масштабах країни багато в чому пояснюється низьким рівнем інтегрованості низових ланцюгів економіки колишньої СФРЮ у європейські і світогосподарські процеси.

4. Сформульовані необхідні передумови для більш активного залучення іноземного капіталу в економіку нових незалежних держав, створених на території колишньої СФРЮ.

5. Виходячи з практики колишньої СФРЮ висунуті і аргументовані пропозиції по використанню досвіду цієї країни для розвитку спільного підприємництва в Україні в умовах переходу до ринкових відносин.

Практична цінність результатів виконаного дослідження визначається, по-перше, можливістю їх використання для подальшого вивчення функціонування іноземного капіталу на території п'яти незалежних держав, утворених на території колишньої СФРЮ, для наукової розробки концепції розвитку спільного підприємництва в Україні, і, по-друге, при розробці програми залучення іноземних інвестицій в економіку України.

Положення і висновки, які містяться у роботі, можуть бути використані у спеціальних курсах з економіки зарубіжних країн та спільного підприємства, при складанні учбових посібників, написанні дипломних і курсових робіт студентами економічних спеціальностей, а також фахівцями при вирішенні практичних проблем організації діяльності СП.

Методологічну основу дослідження становить діалектичний метод, який включає історичний і логічний підхід до аналізу економічних явищ і процесів, що виникають в умовах формування ринкових відносин.

Апробація роботи. Результати дослідження доповідалися і відображені у тезах наукової доповіді на республіканській науковій конференції "Механізм спільного підприємництва" /Київ, 1990 р./

Підготовано і передано довідку "Досвід спільного підприємництва колишньої СФРЮ і можливості його використання в Україні" у Міністерстві зовнішньоекономічних зв'язків України.

З досліджуваної теми опубліковано 2 наукових роботи загальним обсягом 1,3 друк. арк.

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається із вступу, трьох глав, що включають сім параграфів, заключення та списку літератури яку було використано при підготовці роботи.

II. ЗМІСТ РОБОТИ

Колишня СФРЮ була першою серед країн Східної і Центральної Європи, які дозволили іноземні інвестиції у свої підприємства. Процес створення СП на території країни розпочався у 1967 р. і був спричинений необхідністю одержати додатковий капітал для інтенсифікації економічного росту, збільшення експорту на захід, прискорення розвитку науки і технологій, підвищення продуктивності праці, прискорення позитивних структурних змін в економіці. Співробітництво з іноземними партнерами супроводжувалося передачею корисного західного досвіду менеджмента і маркетинга югославським організаціям. Розвиток спільного підприємництва сприяв також залученню коштів з іноземних джерел через міжнародні фінансові організації та закордонні підприємства і комерційні банки.

З свого боку, іноземні партнери колишньої СФРЮ, піклувались про успіх свого бізнесу, робили внесок у економічний розвиток країни - реципієнта їх капіталів. Для них інвестування у югославську економіку означало не тільки отримання нового джерела прибутку, але й можливість розширення своєї діяльності у регіоні. Форма СП створювала нову ділову атмосферу для майбутнього бізнесу, що відрізняло її від співробітництва у рамках ліцензійних угод. Югославські підприємства ставали довгостроковими партнерами своїх західних партнерів.

СП могли спільними зусиллями зміцнити положення на ринку, уникаючи можливих збитків. На користь форми СП, як для югославських, так і для західних партнерів, свідчило те, що

Іноземні фірми могли вкласти відносно невеликі кошти, що значно розширяло їх коло, а, з іншого боку, місцеві підприємці краще знали внутрішні економічні потреби і проблеми, могли більш раціонально використати надані можливості. Крім того, СР надавалися пільги в оподаткуванні, митних платіжах, кредитах, у придбанні землі, нерухомості та ін.

Як свідчить міжнародна практика, спільні вкладення - складна і найбільш міцна форма довгострокового економічного і технологічного співробітництва, оскільки може забезпечити діяльність і розвиток підприємств в умовах посилення конкуренції на внутрішньому і міжнародному ринках. Вони дають кращі результати, якщо є переходом на більш високий рівень від співробітництва між партнерами у вигляді кооперації, придбання ліцензій та ін.

Спостерігається загальна лібералізація міжнародних економічних відносин і національних законодавств, що регулюють цю сферу діяльності. Це стосується як колишньої СФРЮ і нових незалежних держав, створених на її території, так і інших країн Східної і Центральної Європи. Цей процес відбиває, по-перше, загальну тенденцію трансформації національних економік у напрямку до ринкових перетворень і, по-друге, переорієнтацію з класичних відносин купівлі - продажу на створення за участю ТНК і окремих фірм системи СР, яка дозволяє отримувати і впроваджувати сучасні технології, виробництва, розширювати діяльність на ринках.

Колишня СФРЮ мала значні переваги перед іншими країнами для іноземних інвесторів з ряду причин. Вона була розташована на узбережжі Адріатичного моря і на перетині європейських транспортних шляхів. Завдяки наявності освіченої і, водночас, порівняно дешевої робочої сили, деяких важливих сировинних матеріалів і ресурсів, близькості європейського ринку, добрим політичним і економічним відносинам з країнами, що розвиваються, великій кількості іноземних туристів, колишня СФРЮ становила інтерес для довгострокових угод, незалежно від їх орієнтації на зовнішній або внутрішній ринок.

З початком економічної кризи 80-х років більшість югославських підприємств, навіть передових, без іноземних капіталовкладень не спроможні були забезпечити світовий рівень технологічного розвитку країни. Не тільки для виходу на світовий

ринку, але й для успішної роботи на все більш відкритому внутрішньому ринку, нагальною необхідністю було їх виключення у процес інтернаціоналізації та інтеграції у світове господарство за допомогою розвитку вищих форм співробітництва і обміну між підприємствами, які базуються на спільному плануванні, інвестуванні, спільних інтересах і ризиках.

Незважаючи на об'єктивно існуючі протилежності інтересів ТНК і реципієнтів капіталу, іноземні інвестиції мають певні переваги для економіки країни, у яку вони здійснюються. По-перше, і що було особливо важливим для колишньої СФРЮ, вони могли компенсувати нестачу капіталу, необхідного для реалізації основних економічних проектів. По-друге, надавали можливість отримати сучасну технологію та обладнання, підвищити загальний рівень організації бізнесу. По-третє, іноземні інвестиції сприяли необхідному для колишньої СФРЮ розвитку експорту і отриманню валюти. По-четверте, вони покращували ситуацію на внутрішньому ринку і сприяли заміні імпорту, по-п'яте, забезпечували додаткові умови зростання населення.

Перелічені можливості спільних капіталовкладень планувалося в колишній СФРЮ повніше реалізувати і поєднати з четвертою економічною реформою, розпочатою наприкінці 80-х років. З іншого боку, подальший розвиток ринкових відносин, інтегрального ринку і прогресивного законодавства мали сприяти ефективному залученню іноземних коштів в югославську економіку. Забезпечення припливу іноземного капіталу, який в умовах недостатньої внутрішньої акумуляції та високого відливу через велику зовнішню заборгованість, повинен був прискорити структурні зміни в економіці, сприяти розвитку нових форм власності /передусім, приватної та змішаної/, стало важливою складовою частиною реформи.

Югославський досвід довів, що успіх функціонування СП знаходиться у прямій залежності від умов, які створює для цього країна - реципієнт капіталу. До них належить, зокрема, стан законодавства, яке регулює цю область діяльності. Так, у перший період діяльності СП, а 1968 по 1978 рр., коли законодавство характеризувалося постійною лібералізацією і відносно послідовно втілювалися принципи другої економічної реформи, кількість створених СП постійно зростала /до 92 підприємств у 1977 р./.

Протягом наступних шести років, з 1978 по 1984 рр., коли у розвитку сфери спільного підприємництва наступив період застою, кількість укладених договорів щорічно зменшувалася. Крім того, на 1984 р. біля 1/3 контрактів було розірвано. Наступна лібералізація законодавства у 1984 р. привела до зростання кількості СП і щорічно укладалося 29 нових договорів. Есього протягом 1988 - 1988 рр. в колишній СФРЮ було укладено 367 договорів про створення СП, а на практиці - реалізовано 200 проєктів, у які вкладено 250 млн. дол., що склало 1,2 % іноземного капіталу в країні і менше, ніж 1 % НВП. Дякує на той період законодавчі акти, з одного боку, дозволяли і регулювали діяльність іноземних інвестицій, а, з іншого, створювали такі часто змінювані умови, які, крім того, ускладнювалися нестабільністю економічної ситуації, що СП не відігравали істотної ролі в економіці країни. Тобто за 20 років існування відповідного законодавства, незважаючи на відносно ліберальний /у порівнянні з сусідніми східноєвропейськими країнами/ внутрішньогосподарський механізм і умови югославської "відкритої економіки", практичні результати залучення іноземного капіталу були далекими від очікуваних. Дія договорів про створення СП звичайно обмежувалася нетривалими періодами часу з наступною репатріацією іноземного внеску.

До 1988 р. іноземні капіталовкладення в колишній СФРЮ базувалися на контрактній концепції, яка відрізнялася від екваїтативної моделі СП, де вкладник має право на володіння і управління підприємством, участь у прибутках і втратах пропорційно своєму внеску. У югославському ж випадку іноземний інвестор, зберігаючи право на вкладений капітал, у той же час не ставав володарем підприємства і формальне юридичне закріплення спільної власності було відсутнім.

Одним з перших кроків останньої економічної реформи в колишній СФРЮ було внесення змін до майже 1/3 статей Конституції, яка діяла з 1974 р. На їх основі було прийнято "Закон про підприємства", який затвердив рівність усіх форм власності: суспільної, приватної, кооперативної і змішаної та передбачив різні форми організації підприємств в залежності від вкладеного капіталу. Перетворення схопили і зовнішньоекономічну діяльність - практично відразу було прийнято новий "Закон про іноземні

інвестиції", який значно розширив можливості залучення іноземного капіталу в югославську економіку. Його положення базувалися на таких принципах: повна самостійність підприємств з іноземним капіталом; іноземні особи могли засновувати приватні підприємства; допускалася конверсія боргів в іноземні вкладення; іноземні особи могли користуватися певними видами концесії.

Стало можливим створювати СП типу "еквіті джойнт венчес", були значно розширені права іноземних інвесторів на управління СП, розподіл прибутків, їх безперешкодний перевід і реінвестування, коло суб'єктів, які могли бути іноземними вкладниками, розширилося введенням у цю категорію югославських громадян, які проживають /працюють/ за кордоном, були передбачені пільги іноземним партнерам у порівнянні з місцевими вкладниками в оподаткуванні прибутку, коштів, які реінвестуються та ін.

Дійсно кардинальний характер реформи і законодавства 1988 - 1990 рр. було підтверджено тим, що на початок 1991 р. в колишній СФРЮ зареєструвалося 3521 підприємства з іноземним капіталом, а на початок 1992 р. - вже 5728. По їх каналах в югославську економіку надійшло 4,068 млрд. нім. марок. Таким чином, можна зробити висновок, що "Закон про іноземні інвестиції" вперше привів югославську модель спільних капіталовкладень у відповідність до існуючих організаційних структур ринкової економіки. Але, поряд з цим, треба відзначити, що в колишній СФРЮ того періоду підвищення інтересу іноземних партнерів до інвестування базувалося не тільки на сприятливому законодавстві, а й на досягнутих протягом 1989 і 1990 рр. результатах реформи: позитивних зрушеннях у зовнішньоторговому обміні, зростанні валютних резервів, початку приватизації, введенні внутрішньої конвертованості динару та ін.

Але вже на початку 1991 р. спостерігалася тенденція зменшення інтересу закордонних вкладників до інвестування в югославську економіку. Причина цього полягала в різкому погіршенні політичної ситуації, яке потягло за собою обмеження діяльності банків, відмову закордонних партнерів від імпорту з колишньої СФРЮ через ризик несвочасних поставок та інші негативні наслідки. Подальше загострення протиріч між республіками, відступ від економічної реформи, який розпочався у другій половині 1991 р., а згодом - початок весняних дій, заходи економічної блокади нанесли

тяжких збитків економіці, підприємництву і, особливо, сфері іноземних інвестицій, яка чутливіше, ніж інші відреагувала на те, що колишня СФРЮ і нові незалежні республіки потрапили у групу країн з найбільшим політичним ризиком.

Так, сума інвестованих коштів за перші чотири місяці 1991 р., якщо не брати до уваги винятковий договір на 270 млн. дол. з американським партнером, зменшилася на 25 % у порівнянні з 1990 р. За наступні 8 місяців 1991 р. було укладено стільки ж договорів про іноземні капіталовкладення, скільки і за чотири місяці, хоча передбачалося динамічне зростання цього показника протягом всього року. Навіть у випадку класичних договірних вкладень, які, як правило, випливали з багатолітнього співробітництва і кооперації і були найбільш надійними для закордонних партнерів, відмічалося зменшення розмірів іноземних внесків.

Що стосується регіонального розподілу іноземних капіталовкладень в колишній СФРЮ, то, як показує проведене дослідження, він завжди базувався на рівні розвиненості, економічного і технологічного співробітництва та взаємозалежності окремих господарських суб'єктів, регіонів, республік. Так, на найбільш розвинуті республіки, які мали стабільні зовнішньо-економічні відносини з іншими країнами /Сербія, Хорватія, Словенія/ припадала і найбільша кількість іноземних вкладень /біля 80 % на початок 1992 р./. Стай в інших республіках був менш сприятливим і їх загальний відсоток у кількості договорів та розмірах інвестицій складав приблизно 20 %.

Проаналізований розмір коштів, які інвестувалися в югославську економіку протягом січня 1989 р. - травня 1991 р., показав, що інвестиції у СП і власні підприємства іноземних осіб носили початковий характер і мали за мету перевірити надійність подальшого інвестування, а договірні вкладення в існуючі югославські підприємства були перевірені досить тривалою практикою, як і раніше, базувалися на контрактній основі, і тому викликали найменше побоювань у закордонних партнерів.

Аналіз юридичного статусу іноземних інвесторів виявив характерний факт досить чисельної реєстрації /понад 30 % у випадку СП і власних підприємств і майже 20 % у договірних вкладеннях/ підприємств, де засновниками були югославські

громадяни, які працювали за кордоном. Згідно з новим "Законом про іноземні інвестиції" їм було надано статус іноземних осіб. Найбільше таких договорів було укладено з ФРН і Австрією, де тривалий час працювала переважна кількість югославських громадян.

Дослідження підприємств з іноземним капіталом по формам /СП, власні підприємства іноземних осіб, договірні вкладення/ показало, що протягом 1989 - 1991 рр. найбільше інвестицій інокапіталу було зроблено у СП /3832/ договорів, за ними йшли власні підприємства іноземних осіб /1172 договорів/, у формі договірних вкладень було зареєстровано 724 підприємства. Разом з цим, у випадку СП і власних підприємств відмічалися невеликі вкладення у види діяльності, що не потребували значних інвестицій /у біля 91,1 % таких підприємств внески становили менше, ніж 1 млн. нім. марок/. Це були підприємства, які могли швидко реагувати на потреби ринку і давати бажані результати. В своїй більшості вони створювалися у сфері послуг, зовнішній і внутрішній торгівлі, туризмі та ін. Понад 60 % новостворених СП або власних підприємств іноземців було зареєстровано, як такі, що можуть працювати у багатьох видах діяльності. Характерними є дані, що понад 150 підприємств включили у свої статuti як туризм, так і ігровий бізнес. Майже у половини передбачалося придбання відповідного обладнання, яке звільнялося від сплат мита.

Що стосується правової форми підприємств з іноземним капіталом, то як серед СП, так і серед власних підприємств, найбільше всього реєструвалося товариств з обмеженою відповідальністю /91,5 % і 70,6 % відповідно/. Це пояснюється найнижчим ризиком, присутнім саме цій формі вкладень капіталу.

Проведений аналіз показав, що найбільше іноземного капіталу в югославську економіку надходило з країн Європейського Співтовариства /3393 або 56,1 % укладених договорів і 1,749 млрд. нім. марок, тобто 43 % вкладених іноземних коштів/. Причина активної участі країн ЄС в іноземному інвестуванні економіки колишньої СФРЮ полягала у високому рівні розвитку їх зовнішньоекономічних зв'язків /на двосторонній зовнішньоторговий обмін припадало 51,4 60 відсотків/. З країн ЄС ФРН уклала з колишньою СФРЮ 22,7 % договорів про іноземні інвестиції з сумою внесків у 904 млн. нім. марок /або 22,2 %/.

Країни Східної Європи, включаючи колишній СРСР, уклали 200

або 3,3 % договорів на суму 101 млн. нім. марок /2,5 %/ з їх боку.

Як показало проведене дослідження, незважаючи на необхідність розширення експорту, продукція югославських підприємств з іноземним капіталом, передусім, реалізувалася на внутрішньому ринку. Така ситуація була наслідком того, що іноземні вкладники віддавали перевагу роботі на югославському ринку з більш низькими виробничими витратами і не поспішали вкладати кошти в експортно орієнтовані виробництва через політичну і економічну нестабільність в колишній СФРЮ. У той же час, порівняння ефективності роботи місцевих і підприємств з іноземною участю, зроблене у роботі, показало, що останні працювали краще практично по всім показникам, позитивно впливали на платіжний баланс, мали відносно високу експортну орієнтацію.

Інше важливе питання функціонування іноземного капіталу стосується технології, яка передається через канали СП. Необхідно відзначити, що саме незадовільні результати придбання технології через ліцензійні угоди були однією з основних причин, які спонукали колишню СФРЮ у 1967 р. прийняти законодавство про можливість іноземного інвестування.

Про позитивний технологічний внесок підприємств з іноземними інвестиціями свідчив той факт, що 70 їх відсотків проводило науково-дослідницькі та дослідно-конструкторські роботи. В цілому, технологія, яка надходила у країну по каналах СП, задовольняла потреби технологічного переозброєння виробництва і не була застарілою, якщо мати на увазі досягнутий у колишній СФРЮ рівень технологічного розвитку.

Питання діяльності СП у колишній СФРЮ були тісно пов'язані з досягненнями реформ, які проводилися в країні. Спільною рисою трьох суспільно-економічних реформ /50-х рр., 1965 р., початку 80-х рр./ було розширення прав економічних суб'єктів з метою їх стимулювання і більш активного господарювання. Воно повинно було впроваджуватись на основі підвищення ролі економічних законів, товарного виробництва і ринку. Але на практиці проголошені принципи реалізувалися вкрай непослідовно, прикладом чого може бути заперечення ролі ринку робочої сили і капіталу. Крім того, всі ці реформи залишали осторонь політичний аспект. Лише наприкінці 80-х років, коли розпочалася остання четверта реформа, було взято курс на демократизацію економіки і суспільства,

на дію інтегрального ринку, на домінуючу роль економічних важелів, на свободу підприємств у прийнятті господарських рішень. Кардинальна суспільно-економічна реформа в країні спиралася на взаємодію і розвиток ринкового плюралізму, плюралізму власності і політичного плюралізму.

Але наслідки методів "шокової терапії", які стали відчутними вже у другій половині 1991 р., загострення міжреспубліканських протиріч і політичної боротьби не дали змогу реалізуватися потенціалу четвертої економічної реформи, котра у початковий період реалізації, безперечно, виправдала покладені на неї сподівання.

З початку 90-х років зовнішньоекономічна діяльність набула ролі ключового фактору у вирішенні задач економічної стабілізації. Колишня СФРЮ опинилась у несприятливому становищі через необхідність виплати зовнішнього боргу, що викликало примусове обмеження імпорту і стримувало, у свою чергу, розвиток виробництва і експорту. З іншого боку, незадовільний стан експорту приводив до все більш жорсткого обмеження необхідного імпорту. Труднощі у зовнішньоекономічних зв'язках загострилися з початком кризи 80-х років, коли темпи зростання виробництва почали знижуватися. Це було пов'язано з наслідками існуючої імпортої залежності країни від інших держав в енергоресурсах, сировині, обладнанні. Разом з цим, темпи зростання експорту навіть у найбільш сприятливі періоди економічного підйому не відповідали масштабам нарощування виробництва.

Тому для колишньої СФРЮ ліквідація дефіциту платіжного балансу і скорочення розмірів зовнішнього боргу стали, починаючи з 80-х років, першочерговими завданнями. Країна прагнула отримати можливі переваги від участі у міжнародному економічному обміні, розвивати експорт, особливо за вільно конвертовану валюту. З цією метою механізм відносин із закордонними партнерами постійно модернізувався. Господарсько-політичні рішення четвертої економічної реформи в колишній СФРЮ у сфері зовнішньоекономічного співробітництва зводилися до наступного:

- головними зуб'єктами, що представляли країну на світовому ринку, стали підприємства /у тому числі - СП/;

- децентралізація міжнародного економічного обміну мала супроводжуватися лібералізацією регулюючої ролі держави;

- підтримання конвертованості національної валюти, що було вимогою і зордонних партнерів.

Розпочате створення засад ринкової економіки позитивно позначилося на зовнішньоекономічній діяльності: протягом 1990 р. зростав експорт товарів за конвертовану валюту, валютні резерви, скорочувався короткостроковий борг за кордону, колишня СФРЮ своєчасно здійснювала поточні платежі, вдалося приборкати інфляцію. Протягом певного періоду часу курс динар був стійким, зберігалася його конвертованість усередині країни і очікувалося, що вона поступово повинна вийти за межі країни.

Програмою економічної реформи були визначені пріоритетні області у співробітництві з ТНК:

- енергетика, оскільки ця галузь залягала від закупок за кордоном /раціональне використання енергії, заміна нафти, яка ввозилася, розвиток і використання оновлених джерел енергії/;
- сировина, де також була великою імпортною залежністю країни /розвиток ресурсозберігаючих технологій, нових матеріалів/;
- захист навколишнього середовища.

У стратегії співробітництва колишньої СФРЮ з ТНК окреме місце займала область великих інфраструктурних систем: електро- і телекомунікації, залізничне сполучення, водний транспорт, яка потребувала технологічної модернізації.

Відзначається, що у колишній СФРЮ не була розроблена цілісна концепція щодо місця ТНК в економіці; залишалося невирішеним питання: чи спрямовувати іноземні інвестиції в сектори, де можливі найвищі шанси національної економіки, чи, навпаки, у ті, де країна з різних причин не може досягти передового рівня. Існуючий підхід не залучати іноземні капіталовкладення в експортуючі сфери, а також в області, де малися перспективні місцеві пропозиції, суттєво звужував поле діяльності іноземних партнерів і зменшував привабливість колишньої СФРЮ.

Проведене дослідження розвитку спільного підприємництва на території колишньої СФРЮ дозволило зробити висновок про те, що якщо реалізувалися створені прогресивними системними рішеннями і законодавством можливості для функціонування іноземного капіталу, можна було б в окресленому майбутньому говорити про значний позитивний вплив цієї форми міжнародного співробітництва на хід четвертої економічної реформи. Але розпад країни і продовження

воєнних дій на її території для Сербії, Хорватії, Боснії і Герцеговини відкинув таку можливість на багато років назад.

Для незалежних держав, створених після розпаду федерації на території колишньої СФРЮ, цілі залучення іноземних інвестицій залишилися аналогічними. Їх приплив визначається сприятливістю інвестиційного клімату, для створення якого необхідно:

- стабілізувати політичну ситуацію і подолати наслідки її різкого загострення;
- створити стабільне економічне середовище в усіх секторах;
- дотримання законів ринку і повна ліквідація системи адміністративних рішень;
- стабільність правової системи;
- направлення іноземних вкладень у пріоритетні області;
- вдосконалення підготовки спеціалістів в області зовнішньоекономічної діяльності.

Необхідність інтеграції України у світову економічну систему, розвитку конкурентних ринкових відносин, активізації зовнішньоекономічної і внутрішньогосподарської діяльності виступають головними чинниками активізації її участі у міжнародному економічному співробітництві. СП являється однією з форм такої співпраці, яка, з одного боку, не заміняє інші /кооперування, спеціалізацію виробництва на основі угод, ліцензійне, науково-технічне співробітництво/, а, з іншого, є складною формою співробітництва, що дозволяє залучати матеріальні, фінансові ресурси, отримувати передові технології, сучасний управлінський досвід.

Сприятливими факторами для розвитку СП при оцінці підприємницького клімату є вигідне географічне положення, наявність багатьох видів ресурсів і сировини, кваліфікованої і дешевої робочої сили, великого ненасиченого ринку, який існує і в сусідніх державах.

Освоєння національного законодавства, яке регулює цю область діяльності, розпочалося у 1991 р. Основними документами, що визначають функціонування іноземного капіталу на території України, є "Закон про іноземні інвестиції" 1992 р. і Декрет "Про режим іноземного інвестування", прийнятий у червні 1993 р.

На 1.07.1993 р. в Україні діяло 1795 СП, 1047 з яких розпочали виробничу діяльність. У їх створенні брали участь

іноземні юридичні і фізичні особи з 61 країни. Аналіз розвитку СП протягом останніх років дозволив виявити деякі тенденції:

1. Стрімке зростання /до червня 1993 р./ кількості СП з 113 підприємств у 1990 р. до 1047 - у першому півріччі 1993 р. Особливо активно цей процес почав розвиватися з 1992 р., коли "Закон про іноземні інвестиції" надав СП значні пільги в оподаткуванні, і загальмувався у середині 1993 р., коли вони були відмінені.

2. Більшість СП реєструється у м. Києві /359 підприємств/, Львівській /278/, Одеській /274/, Дніпропетровській /141/, Закарпатській /107/ і Харківській /103/ областях. Це пояснюється тим, що столиця має великий виробничий і науковий потенціал, більш розвинену виробничу і соціальну інфраструктуру, в ній зосереджені всі органи управління. Дніпропетровськ і Харків - великі наукові і промислові центри, в Одесі розташований міжнародний морський порт, Львівська і Закарпатська області поєднують близькість до західного кордону з розвинутою промисловістю.

3. Переважна більшість СП характеризується незначними розмірами іноземних внесків. Створення таких підприємств продовжувалося до червня 1993 р. - до введення у законодавство поняття "кваліфікаційної інвестиції". Так, у майже 30 % СП іноземні інвестиції складали до 1000 дол., у понад 45 % СП внесок іноземних партнерів коливався у межах від 10 до 100 тис. дол.

Бажання зменшити внесок у статутний фонд, несвоєчасна або розтягнута у часі його сплата свідчить не стільки про відсутність відповідних коштів у іноземних інвесторів, скільки про високий рівень ризику, з яким вони пов'язують капіталовкладення в Україні.

4. Більшість СП, зареєстрованих останнім часом, планує вести свою діяльність у багатьох напрямках. Якщо на початку 1992 р. СП реєструвалися з одним - декількома видами діяльності, то, починаючи з середини року їх статuti передбачали до 15 напрямків.

5. Значився ряд пріоритетних областей, у межах яких ведуть свою діяльність СП. Це - надання послуг, торгівля, будівельні роботи, виробництво товарів народного споживання, тобто діяльність, яка не потребує значних початкових інвестицій, має швидку оборотність засобів і розрахована на існуючий великий попит на внутрішньому ринку.

6. Високі темпи зростання обсягів виробництва СП, швидкі темпи зростання експорту, ніж імпорту, збільшення питомої ваги експорту СП у загальнодержавному експорті. У першому півріччі 1993 р. експорт СП склав 121621,4 тис. дол., що перевищило аналогічний показник 1990 р. у 316 разів. Найбільш крупними партнерами СП по експорту були Австрія, Болгарія, Кіпр, США, Туреччина, ФРН, частка яких у загальному експорті складала 68,4 %. Імпорт СП у першому півріччі 1993 р. обчислювався 159739,5 тис. дол., а найбільш активними партнерами були Австрія, Італія, Кіпр, Куба, США, ФРН, Японія, на які припадало 60,4 відсотки загального обсягу імпорту.

7. Найбільша кількість СП створена за участю партнерів з Польщі /525 підприємств/, США /350/, Росії /292/, Чехії /291/, ФРН /289/, Угорщини /288/, тобто капітал активно надходить з розвинутих країн і сусідніх держав. 8. В Україні СП створюються, як правило, у вигляді акціонерних товариств або товариств з обмеженою відповідальністю, що дозволяє засновникам відповідати по своїм зобов'язанням тільки у межах вкладених коштів.

Зроблено висновок, що, незважаючи на погіршення загальноекономічної ситуації, розрив господарських зв'язків, падіння виробництва, гіперінфляцію, існує тенденція підвищення ролі СП, як у реалізації продукції та наданні послуг, так і у розширенні експортної діяльності. Але ситуація декорінним чином зміниться з 1994 р., коли не всі існуючі СП зможуть перереєструватися як такі, що мають у статутному фонді кваліфікаційну інвестицію - мінімум 10 тис. дол. для малих підприємств і 50 тис. дол. - для інших СП. Саме ці розміри інвестованих коштів даватимуть пільгу - звільнення від податку на прибуток відповідно протягом одного і п'яти років.

Слід відзначити, що нестабільність законодавства є однією з причин, які на сьогодні стримують розвиток спільного підприємництва в Україні. Ще одним прикладом цього може бути відміна положень "Закону про іноземні інвестиції" про звільнення СП від податку на додану вартість і, на нашу думку, завищені і не диференційовані розміри кваліфікаційних інвестицій.

Оцінка інвестиційного клімату України дозволить виявити фактори, які гальмують надходження і ефективне використання іноземних вкладень у вигляді СП. Це - по-перше, політична і

економічна нестабільність в країні. Досі не прийнято реальну програму виходу з економічної кризи, у якій була б розроблена стратегія ринкової трансформації економіки, складовою частиною котрої має бути програма залучення іноземних інвестицій.

В умовах, коли процес приватизації йде дуже повільно, погіршуються загальноекономічні показники /інфляція стає галопуючою, купоно-карбованець все менше виконує функції реальної національної валюти, падають обсяги виробництва, зростає зовнішня заборгованість/, відсутня концепція розвитку імпортозаміщувачого виробництва, перспективи розвитку спільного підприємництва уявляються досить складними.

По-друге, державне регулювання функціонування іноземного капіталу стримується не тільки відсутністю відповідної програми, але й органу, який би взяв на себе відповідальність за її розробку і реалізацію.

По-третє, немає системи розповсюдження інформації, яка була б легко доступною для вітчизняних і закордонних підприємців та охоплювала широкий спектр питань щодо можливостей організації спільної діяльності.

Для успішного розвитку спільного підприємництва вирішальне значення має створення сприятливих умов для розвитку підприємницької діяльності взагалі, тобто активне формування в економіці ринкових відносин. Першочерговими завданнями у цьому напрямку повинні стати:

- проведення приватизації основних засобів виробництва і землі, що призведе до децентралізації в управлінні підприємствами і розвитку конкуренції виробників;
- дотримання принципів повної самостійності і відповідальності підприємств;
- державна підтримка і правовий захист підприємців.

Створення оптимального інвестиційного клімату повинно поєднувати фактори, що, з одного боку, стимулюють іноземні інвестиції, а, з іншого, обмежують їх можливий негативний вплив на національну економіку. Це треба враховувати, як при розробці програми залучення іноземних інвестицій, так і при розвитку відповідного законодавства.

Як показує міжнародна практика, і досвід колишньої СФРЮ, окрема, стабільна політична ситуація і економічна політика притягують іноземних інвесторів більше, ніж приваби, що їм

надаються. Тому якісний стрибок у залученні іноземних капіталовкладень можливий лише у випадку створення для них сприятливого клімату, який включає економічні і політичні фактори, та ефективної системи по прийому інвестицій.

Оскільки проблеми економічної стабілізації не можуть бути вирішені відразу, пропонується вжити деяких заходів, котрі у теперішній складній ситуації могли б сприяти більш ефективному використанню іноземних коштів, що вже надійшли, і нових інвестицій.

Щодо вдосконалення законодавчої бази функціонування іноземного капіталу, вважається за доцільне:

1. Розробити, враховуючи кризовий стан економіки, накопичений досвід інших країн, і в тому числі - СФРЮ, контрактну концепцію залучення іноземного капіталу, як таку, що представляє найменший ризик для іноземних інвесторів.
2. Опрацювати можливість розширення в діючому законодавстві поняття "іноземний інвестор" за рахунок таких категорій, як українські громадяни, що проживають /працюють/ за кордоном, та іноземні фізичні особи українського походження.
3. Переглянути мінімум кваліфікаційної інвестиції, привести її розмір і пільги, які надаються СП, у відповідність до напрямків і результатів діяльності підприємств. Наприклад, передбачити можливість продовження пільгового режиму для малих СП, які мають кваліфікаційну інвестицію у розмірі 10 тис. дол. у залежності від напрямків діяльності підприємств.
4. З метою зменшення зовнішньої заборгованості дозволити іноземним інвесторам вкладати карбованці, отримані викупом або конверсією обов'язків по певним закордонним кредитам. Дозволити за домовленістю сторін перетворювати зовнішній борг у внесок в підприємство або банк.
5. Привести діюче законодавство по СП у відповідність до інших законодавчих актів, наприклад, до Земельного кодексу України.

Пропонується створити державний орган з питань іноземних інвестицій, яким міг би стати міжміністерський центр /за участю Міністерства зовнішньоекономічних зв'язків, Міністерства фінансів, Державного комітету України по сприянню малим підприємствам і підприємництву/. До його функцій відносилися б : розробка державної політики у відношенні до іноземних капіталовкладень, підготовка пропозицій по вдосконаленню

законодавства і підзаконних актів, експертиза найбільш значних проєктів, сприяння вирішенню організаційних питань створення і діяльності СП і вільних економічних зон, розповсюдження інформації, підготовка фахівців тощо.

Державна програма розвитку спільного підприємництва, прийняття, наприклад, першого етапу котролі, може не ставитися у залежність від розробки і прийняття програми економічної реформи в Україні, має визначити пріоритетні області залучення іноземного капіталу, перспективу, напрями, форми спільної діяльності, систему преференцій і пільг в оподаткуванні, систему пільгового кредитування, страхування, таможенний режим.

На нашу думку, пріоритетними областями для залучення іноземного капіталу в економіку України є:

- виробництво, переробка, збереження сільськогосподарської продукції;
- розвідка і розробка корисних копалин;
- екологічно чиста і безпечна енергетика;
- ресурсозберігаючі технології, розвиток нових речовин і матеріалів;
- деревообробна промисловість;
- легка промисловість.

Для цих видів діяльності, якщо вона націлена на розвиток нових технологій і виробництва, повинен створюватися сприятливий режим, який заохочував би іноземних вкладників до розширення інвестування, співробітництва на довгостроковій основі.

Реалізація наведених пропозицій, як нам здається, могла б в окресленому майбутньому позитивно вплинути на розвиток спільного підприємництва в Україні, на підвищення його ролі у формуванні нового економічного механізму і розвитку ринкових відносин.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВІДОБРАЖЕНІ В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Проблемы развития совместного предпринимательства // Тезисы научных докладов на республиканской научной конференции "Механизм совместного предпринимательства" 27 - 29 марта 1990 г., К.: КГУ, 1990. - СС. 81 - 83.

1. Проблемы развития совместного предпринимательства // Зарубежный мир. Респ. межвед. сб. - К., 1991. Вып. 20. - 0,6 п. л.

2. Правовые аспекты функционирования иностранного капитала в Югославии // Новые тенденции инвестиционной политики в условиях мирохозяйственной интеграции. Препринт научного доклада. - К., ИСЭПЭС АН Украины, 1991. - 0;7 п. л.

100
101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200

Howe

11

AB 28.792

AB 28.792